

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2019 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2019

2

Vilnius 2019

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2019

2

Vilnius 2019

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS

2016–2024 METŲ PROGRAMA

Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Cepreij B. ПОЛЕХОБ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondelije, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

История белорусской государственности. Т. 1: Белорусская государственность: от истоков до конца XVIII в. Отв. ред. тома: О. Н. Левко, В. Ф. Голубев. Минск: Беларуская навука, 2018, 597, [2] с.: илюстр., портр., žml. ISBN 978-985-08-2388-5.

Baltarusijoje tapo įprastos daugelio autorių parašytos „sunkiasvorės“ Baltarusijos istorijos sintezės – pvz., pernai išleistą naujausios penkiatomės sintezės pirmąjį 556 puslapių apimties tomą rašė net 30 autorių kolektyvas. Anksčiau išleista šešiatomė „Baltarusijos istorija“, kurios pirmuosius tris tomus, chronologiškai atitinkančius minėtos sintezės pirmąjį tomą, rašė net 41 autorius (beje, 13 iš jų buvo pasitelkta ir rašant šią penkiatomę istoriją)¹. Abi istorijos turi ir formalių akademiškumo požymių, tokių kaip nuorodos į šaltinius bei istoriografiją, o minėta naujausioji sintezė dar ir leidžiama kaip Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Istorijos instituto leidinys. Kitaip sakant, šios sintezės turėtų gana reprezentatyviai fiksuoti naujausią Baltarusijos istoriografijos būklę bei jos pasiekimus.

Tai, kad vienu tomu sumažėjus bendrai daugiatomės istorijos apimčiai, seniausias laikotarpis naujausiame leidinyje susitraukė nuo trijų iki vieno tomo, rodo Baltarusijos istorikų posūkį nuo proporcingesnio istorijos nagrinėjimo prie koncentravimosi į artimesnius dabarčiai laikus. Galbūt tai iš dalies lemia naujojo veikalų pavadinime atsiradęs akcentas – „Baltarusijos valstybingumo istorija“. Nors Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) ir ankstesnius laikotarpius baltarusių istorikai drąsiai įtraukia į savo valstybingumo istoriją, toks požiūris visgi yra gana keblus, nes tenka nagrinėti iš tiesų neegzistavusios valstybės „valstybingumą“. Galbūt tai ir lėmė sprendimą radikaliai sumažinti ankstyvųjų laikotarpių proporciją bendrai dėstant „valstybingumo“ istoriją, lyginant su ankstesne sinteze, kurioje „Baltarusijos valstybingumas“ neakcentuotas.

¹ *Гісторыя Беларусі: у шасці тамах*, гал. рэд. М. Касцюк, т. 1: *Старажытная Беларусь. Ад першапачатковага засялення да сярэдзіны XIII*, Мінск, 2000; т. 2: *Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага*, Мінск, 2008; т. 3: *Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII–XVIII стст.)*, Мінск, 2004.

„Baltarusijos valstybingumo istorijos“ įvade šis „valstybingumo be valstybės“ klausimas nėra apleistas. Jis aiškiai deklaruotas, pasigiriant fundamentaliomis teorinėmis inovacijomis:

Metodologiniu valstybingumo problemos apmąstymo pagrindu tapo Baltarusijos NMA Istorijos instituto suformuluotas iš esmės naujas „valstybingumo“ sąvokos traktavimas. Į valstybingumą žiūrime kaip į etnosocialinės bendrijos ir jos elito potencialų gebėjimą, įgalinantį ilgalaikio savarankiško istorinio egzistavimo ir raidos teisę bei galimybę. Tuo tarpu valstybė – tai konkretus istorinis valstybingumo potencialo įsikūnijimas, valstybę formuojančių veiksmų visuma (p. 5–6).

Kitaip sakant, „valstybingumas“ be valstybės iš tiesų egzistuoja kaip „potencialas“ ar „galimybė“ vien dėl to, kad ilgą laiką neva egzistuoja kažkokia „etnosocialinė bendrija“. Reikia pastebėti, kad konkrečiu Baltarusijos atveju ta „etnosocialinė bendrija“ yra būtent „kažkokia“, aiškiai neapibrėžiama ir neužčiuopiama, nes didžiąją pirmajame „valstybingumo“ istorijos tome aptariamo laikotarpio dalį ji išvis neegzistuoja, o į pabaigą galime kalbėti nebent apie tokio etnoso savimonės ir pavadinimo užuomazgas. Vis dėlto Baltarusijos istorikai išmąstė, kaip laikotarpiu, kai nebuvo nei Baltarusijos valstybingumo, nei pačios Baltarusijos ar baltarusių, gali kalbėti apie „Baltarusijos valstybingumo“ istoriją:

Naujas sąvokos „valstybingumas“ traktavimas – tai žymus nacionalinio istorijos mokslo pasiekimas, esmingai svarbus mokslininkams ir specialistams sociologams toliau vystant Baltarusijos valstybingumo ideologiją (p. 6).

Tad naujoji Baltarusijos istorijos sintezė pretenduoja tapti ir moksliniu, ir ideologiniu veikalu. Pagal šią ideologiją kaip Baltarusijos valstybingumo apraiškos traktuojama viskas, kas tik buvo dabartinės Baltarusijos teritorijoje – ne tik Kijevo Rusia, Polocko ir Turovo kunigaikštystės bei LDK, bet netgi Rusijos imperija ir, žinoma, Baltarusijos Liaudies Respublika, ją paneigusi Baltarusijos SSR bei viską tęsianti dabartinė Baltarusijos Respublika (p. 6).

Sunku rimtai žiūrėti į šį Baltarusijos istorijos mokslo ideologinį blaškymąsi ir „teorinius atradimus“. Bet galbūt ir nėra didelio reikalo tai per daug akcentuoti, nes įvade deklaruotos ideologinės ir „metodologinės“ inovacijos jame ir lieka, o realų pirmojo „valstybingumo istorijos“ tomo turinį sudaro eklektiškas ideologiniu bei metodologiniu požiūriu nevienodų ir nelygiaverčių tekstų kratinys, kuriame net nebandoma kurti bent kiek vieningesnio požiūrio į Baltarusijos istoriją, o konkrečių autorių reiškiamos pozicijos svyruoja nuo nuosaikaus „litvinizmo“ (bandymo savintis LDK istoriją V. Golubevo, D. Karevo tekstuose) iki jo atmetimo (LDK kaip svetimos baltarusiams valstybės vaizdinio A. Januškevičiaus tekste) ar neutralaus pasakojimo.

Suprantama, kad tokiam dideliame autorių kolektyvui sudėtinga parašyti vientisą tekstą, bet galbūt tai daroma dėl galimybės kiekvieną poskyrį patikėti rašyti tikram specialistui, gerai įsigilinusiam į nagrinėjamą problematiką, puikiai išmanančiam šaltinius ir naujausią istoriografiją? Abejonių kyla tik pažvelgus į šį veikalą.

„Baltarusijos valstybingumo istorijoje“ (kaip ir ankstesnėje „Baltarusijos istorijoje“) laikomasi formalaus principo, kad istorijos dėstymą reikia pradėti istoriografijos ir šaltinių apžvalga. Tai turėtų suteikti veikalui mokslinio solidumo, deja, konkretus apžvalgos turinys greičiau sudaro priešingą įspūdį. Nors „Baltarusijos istorijoje“ dar bandyta nurodyti ir kai kuriuos lietuvių bei lenkų istoriografijos veikalus, „Baltarusijos valstybingumo istorijos“ pirmojo tomo istoriografijos apžvalgoje tokių bandymų atsisakyta. Išskyrus vieną archeologinį straipsnį ir tris XIX a. istorijos veikalus lenkų kalba, istoriografijos apžvalga iš esmės apima tik baltarusių ir vieno kito rusų istorikų darbus. Pastarieji, beje, irgi beveik neaptariami, nors parašyti ta pačia kalba, kuria rašo ir sintezės autoriai. Toks kraštutinis izoliavimasis tik savo vietinės istoriografijos aplinkoje nepadeda baltarusių istorikams pasiekti to formaliomis priemonėmis taip siekiamo moksliskumo.

Nors 6 mokslininkų rašytoje istoriografijos apžvalgoje kiekvieno autoriaus indėlis konkrečiau neapibrėžtas, jį kartais galima atpažinti iš perdėto gėrėjimosi savo asmeniniais darbais. Antai iš to, kad kone pagrindine senosios Polocko istorijos tyrinėtoja įvardyta Olga Levko (p. 33, 36–37), galima atpažinti šios autorės indėlį į istoriografijos apžvalgą, o iš senosios LDK istoriografijos (XV–XIX a.) aptarimo, remiantis Dmitrijaus Karevo veikalais, galima atpažinti šio autoriaus plunksną. Beje, D. Karevo rašytame fragmente, aptariant Lietuvos metraščius, įrodinėjama esą Trumpasis (vadinamasis 1446 m.) sąvadas išreiškęs idėją, kad „slavų elementas“ atliko žymų vaidmenį kuriantis Rytų Europos valstybėms ir ypač LDK, kuri „dėsningai“ rinkusi „visus rytų slavus“ vienoje valstybėje, bet XVI a. pr. Viduriniajame sąvade (autorius nevartoja šio termino) buvo pasiekta LDK istorijos „falsifikavimo viršūnė“, įvedant tekstą apie lotynišką „LDK žemaičių elito“ kilmę iš Palemono ir Rusios žemių prijungimą prie Lietuvos nukariavimo būdu. Esą tai liudija „vidines varžybas dėl lyderystės valstybėje tarp lietuvių (žemaičių) ir baltarusių (rusų, rusėnų) politinių elitų“ (p. 41–43). Plačiai išdėstęs šią itin abejotiną Lietuvos metraščių ideologijos interpretaciją, autorius toliau neranda reikalo paminėti net tokių žymių XVI–XVII a. autorių kaip Motiejus Strykovskis ir Albertas Vījūkas-Kojalavičius egzistavimo ir šį laikotarpį apibūdina tik keliomis abstrakčiomis pastabomis.

Tiesa, tolesniame knygos tekste, jau kitiems autoriams aptariant konkrečius laikotarpius, panaudota kiek daugiau lenkų istorikų darbų ir net vienas kitas lietuvių istorikų darbas, bet iš jų baltarusių istorikams prieinami tik publikuoti rusų kalba. Lietuvių kalba visiems 30-iai šios sintezės autorių yra *terra incognita*, ir jie net nebando veržtis į šią jiems visai nepažįstamą sritį. Šaltinių apžvalgos, nors ji deklaruota skyriaus pavadinime, knygoje taip pat faktiškai nėra, tai vos du puslapiai, skirti šiai temai (p. 54–55).

Antrame knygos skyriuje, pavadintame „Valstybingumo atsiradimo istorinės sąlygos ir prielaidos“, realiai išdėstyta archeologinė medžiaga apie Baltarusijos priešistorę. Čia minima daug archeologų, jų tyrinėtų paminklų, rastų senienų ir Baltarusijos teritorijoje gyvavusių archeologinių kultūrų. Tačiau bent jau skyriaus pirmoje dalyje nesimato

pastangų socialinių-politinių struktūrų raidos požiūriu interpretuoti archeologinę medžiagą ir ieškoti čia „valstybingumo“ ištakų, kaip tarsi įpareigotų knygos ir konkretaus jos skyriaus pavadinimai. Galima pastebėti nebent komišškai atrodantį bandymą nepaprastai pasendinti Baltarusijos priešistorę, nukeliant jos pradžią net į laikotarpį prieš 100 tūkst. metų, kuriam priskiriami pavieniai „archajiškos išvaizdos“ titnaginių įrankių radiniai Pietryčių Baltarusijoje – „patikimi liudijimai apie pirminį Pietryčių Baltarusijos teritorijos apgyvendinimą“ (p. 59). Taigi, Baltarusijos „valstybingumo“ pagrindus, pasirodo, klojo dar neandertaliečiai... Prieš 18 metų rašytoje „Baltarusijos istorijoje“ tie patys radiniai dar buvo pristatomi atsargiau – tik kaip galbūt priskirtini ankstyvajame paleolite čia gyvenusiems neandertaliečiams². Tuo tarpu seniausi realūs Baltarusijos teritorijos archeologiniai paminklai nurodomi esantys tik 27–24 tūkst. metų senumo, be to, pažymima, kad nėra jokių žmogaus gyvenimo pėdsakų Baltarusijos teritorijoje laikotarpiu prieš 23–14 tūkst. metų, ir tik nuo šios datos prasideda Baltarusijos teritorijos apgyvendinimas (p. 61–62). Kitaip sakant, iš postuluotos 100 tūkstančių metų senumo Baltarusijos priešistorės 86 tūkstantmečiai tėra tos priešistorės sendinimo tendencijos nulemta fikcija.

Valstybingumo problematika pasirodo tik pasiekus IX–X a., kai jau vyko iš metraščių pažįstamas Kijevo Rusios ir rytų slavų gentinių kunigaikštysčių formavimasis. Už šio ir viso Kijevo Rusios bei Polocko kunigaikštystės laikotarpio (iki XIII a.) aprašymą trečiajame knygos skyriuje atsakinga daugiausia O. Levko. Polocko kunigaikštystė čia pavadinta „Baltarusijos valstybingumo ištaka“ ar „lopšiu“ (p. 158). Ji laikoma beveik visą savo gyvavimo laikotarpį nepriklausoma nuo Kijevo, išskyrus Vladimiro Sviatoslavičiaus (978–1015) ir Jaroslavo Vladimirovičiaus Išmintingojo (1016–1054) laikus. Kijevo kunigaikščio Vladimiro Sviatoslavičiaus ir Polocko kunigaikštystės Rognedos sūnaus Iziaslavo pasodinimas X a. gale Zaslavyje prie Minsko valdyti Polocko kunigaikštystės traktuojamas kaip Rognedos tėvo Rogvolodo „dinastijos“ atkūrimas: ta proga vartojamas anachronistinis „Rogvolodovičių dinastijos“ (p. 175–176) arba šiek tiek labiau priartintas prie realybės „Rogvolodovičių-Iziaslavičių dinastijos“ (p. 178) pavadinimas. Matyt, atgaline data konstruojant šią fiktyvią dinastiją siekiama sukurti įspūdį, kad Polockas niekada nepriklausęs nuo Kijevo, nes jį iki pajungimo Kijevui esą valdė kunigaikščio Rogvolodo dinastija, o visai ne Riurikaičiai kaip likusioje Rusijoje (tačiau dinastijos neskaičiuojamos moteriška linija, išskyrus kelis jau naujaisiais laikais specialiai įteisintus atvejus, kaip Habsburgų ar Romanovų dinastijų pratęsimas po jų faktinio išmirimo XVIII a.).

Tai, kad Polockas nepriklausė Kijevo Rusiai, akcentuota net poskyrių pavadinimuose. Polocko istorijai skirtas poskyris pavadintas „Polocko kunigaikštystė (žemė) – Baltarusijos valstybingumo ištaka“, o Turovo kunigaikštystės istorija ir kai kurių kitų kunigaikštysčių, apėmusių bent dalelę dabartinės Baltarusijos teritorijos, istorijų fragmentai

² *Гісторыя Беларусі*, т. 1, с. 24–25.

sudėti į skyrių „Kijevo Rusia Baltarusijos valstybingumo istorijoje“. Skaitytojas turėtų suprasti, kad Kijevo Rusia susijusi tik su kitomis kunigaikštystėmis, bet ne Polocko, o kiekviena kunigaikštystė, kurios nors nedidelė dalelė įsiterpė į dabartinės Baltarusijos Respublikos teritoriją, jau vien dėl to yra susijusi su „Baltarusijos valstybingumu“.

Skyriaus autorė ir viena iš tomo redaktorių Olga Levko – žinoma archeologė. Greta minėtų ideologinių pritempimų traktuojant Polocko kunigaikštystės istoriją jai būdinga ir tendencija ignoruoti jai nepatikusią koncepcijų autorius, kaip tai atsitiko su Lietuvoje palankaus vertinimo sulaukusia³ Jevgenijaus Šmito koncepcija, teigiančia, kad krivičiai dar Smolensko Padnieprės ir Padvinio ilgujų pilkapių kultūros gyvavimo laikais (VIII–X a.) buvo baltai ir genetiškai nesusiję su ankstesnėmis Pskovo ilgujų pilkapių ar Bancerovo kultūromis⁴. Tačiau apskritai jos gilus susipažinimas su Polocko žemės archeologine medžiaga nekelia abejonių. Pažymėtinas novatoriškas Polocko miesto raidos traktavimas, atmetant populiarią idėją, kad Polocko kunigaikščių rezidencija nuo pat pradžių ar bent nuo XI–XII a. buvusi Aukštutinės pilies teritorijoje, kur nuo XI a. stovėjo Sofijos katedra. Vietoj to autorė įrodinėja, kad Polocko kunigaikščių rezidencija iki pat XIV a. pradžios buvo nedideliame pirminiame piliakalnyje, o į erdvesnę Aukštutinės pilies teritoriją ją perkėlė tik Lietuvos kunigaikščiai. Iki tol tai buvęs neįtvirtintas sakralinis Polocko centras, kūrėsis pietvakariniame miesto pakraštyje, buvusios pagoniškos šventyklos – Juodojo kalno – vietoje (p. 167–173). Sunkiau autorei sekėsi interpretuoti rašytinių šaltinių medžiagą – jos tekste kaip lygiaverčiai šaltiniai traktuojami ir seniausi metraščiai, ir XVI a. vidurio Nikono metraštis ir net ne kartą istoriografijoje kvestionuotas XVIII a. Vasilijaus Tatiščevo veikalas⁵.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susidarymą ketvirtojo skyriaus pradžioje aprašė kitas tomo redaktorius Valentinas Golubevas – asmuo, atsakingas už įvade pabrėžtą knygos ideologinę liniją (ir už ją sulaukęs aukšto prezidento Aleksandro Lukašenkos įvertinimo⁶). Jo ideologija – nuosaikiai litvinistinė, maždaug atitinkanti Aleksandro Kravcevičiaus pažiūras apie LDK kaip „bietninę valstybę“, kurią kuriant dalyvavo lietuvių ir baltarusių protėviai, tačiau dominuoja, žinoma, baltarusiai⁷. Iš A. Kraucevičiaus jis perima ir tezę, kad, esą, „Naugarduko ir Mindaugo sąjunga susiformavo apie 1248 m.,

³ E. Jovaiša, *Aisčiai*, kn. 2: *Raida*, Vilnius, 2014, p. 67.

⁴ E. A. Шмидт, *Кривичи Смоленского Поднепровья и Подвинья (в свете археологических данных)*, Смоленск, 2012.

⁵ Viena kritiškiausių pozicijų šio veikalo atžvilgiu: A. Толочко, «История российская» Василия Татищева: источники и известия, Москва–Киев, 2005.

⁶ О. Шестакова, Кто такой Валентин Голубев, которого постоянно вспоминает Лукашенко?, *Комсомольская правда*, 2019 03 01. Prieiga per internetą: <https://www.kp.by/daily/26949.7/4000533>.

⁷ А. К. Краўцэвіч, *Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага*, Мінск, 1998. Žr. šios knygos recenziją: A. Dubonis, Naujosios baltarusių istoriografijos aklaivietė, *Mūsų praeitis*, 1999, nr. 6, p. 207–213.

ir tą datą galima laikyti LDK pradžia“ (p. 239). Netgi Rimvydo Petrausko teiginys, kad LDK valdančiojo elito giminės kilusios iš Lietuvos žemės, buvusios dabartinėje Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje, paverčiamas „dar vienu patvirtinimu“, kad, esą, „protobaltarusiškas“ elitas iš Naugarduko krašto aktyviai dalyvavo kuriant LDK (p. 235, 237), nors nei baltarusiai, nei Naugardukas R. Petrausko teiginyje neminimi⁸. Kad LDK politinį elitą dar ir Vytauto laikais sudarė daugiausia etniniai lietuviai, gerai parodo to paties R. Petrausko studija⁹, kuri, nors buvo išversta į baltarusių kalbą¹⁰, V. Golubevo liko nepastebėta.

Tad Naugardukas padaromas svarbiausiu Lietuvos valstybės kūrimosi centru, kaip jau įprasta pseudomokslinėje litvinistinės pakraipos istoriografijoje. Iš tiesų jau pradedant nagrinėti temą kategoriškai pareiškiami:

Vienu svarbiausių naujo valstybės kūrimo proceso centrų baltarusių žemėse tapo Naugarduko kunigaikštystė. Būtent čia kaip kunigaikštis valdė Mindaugas – pirmasis naujosios valstybės vadovas (valdovas), čia jis priėmė krikščionybę, tikėtina, čia 1253 m. jis gavo karaliaus karūną (p. 233).

Vėliau, tiesa, autorius atsitraukia nuo šių teiginių ir pripažįsta, kad Mindaugo krikštijimosi ir karūnacijos vietos nežinomos, o nuolatinės sostinės Mindaugas greičiausiai neturėjo (p. 240–241). Tai yra arba savotiškas gudravimas, arba tiesiog autoriaus neapsisprendimas, kas ir kaip iš tiesų buvo. Bet kuriuo atveju esminė ideologinė išvada apie „baltarusių etnosą, visų pirma Naugarduko gyventojų ir politinio elito, neabejotinai žymų vaidmenį pirminiame LDK kūrimosi etape“ išlieka ir yra akcentuojama visų šių prieštaringų samprotavimų pabaigoje (p. 243). Įsibėgėjus net pareiškiami, kad LDK formavimosi centru tapo „aukštutinės ir vidurinės Panemunės ir Vilnijos baltarusiškos žemės“ (p. 248), taigi prie „baltarusiškų žemių“ priskirtas net Vilnius, o tai jau – radikalesnės litvinizmo atmainos tezė. Taip pat eilinį kartą kartojama niekuo nepagrįsta tezė, esą „valstybinė kalba nuo pat LDK susidarymo pradžios buvo senoji baltarusių kalba“ (p. 248). V. Golubevas čia, žinoma, gudrauja, nes LDK pradžią aprašo plačiame XIII a. vidurio – XVI a. vidurio laikotarpiui skirtame skyriuje ir iškart po Mindaugo laikų aptarimo įdeda skyrius apie baltarusiškų žemių padėtį LDK (aut. Vasilijus Voroninas), valstybės santvarką, valdymą ir teisę (aut. Aleksandras Gruša), heraldiką (aut. Aleksejus Šalanda) ir kariuomenę (aut. Jurijus Bochanas). Šių poskyrių autoriai daugiau ar mažiau stengiasi apimti visą 300 metų laikotarpį, bet daugiausia dėmesio skiria XVI amžiui. Tai-

⁸ Р. Петрускас, Правящий род и знать: к вопросу о предпосылках формирования Литовского государства, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2012, № 1 (11), с. 97.

⁹ Р. Петрускас, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 74–96.

¹⁰ Р. Пятраўскас, *Літоўская значь у канцы XIV–XV ст.: Склад – структура – улада*, пераклад з літоўскай мовы А. Мікус, Смаленск, 2014.

gi nuo valstybės sukūrimo XIII a. viduryje iškart šokama į XVI a., ir susidaro įspūdis, kad XVI a. irgi priskirtinas tai „pačiai LDK susidarymo pradžia“. Iš tiesų XV–XVI a. bent jau galima kalbėti apie rusėnų kalbos, kaip LDK rašto ir kanceliarijos kalbos, vartojimą (o tai baltarusių istoriografija tradiciškai atsisako skirti nuo „valstybinės kalbos“ statuso). Šių amžių suplakimas su XIII–XIV a. yra patogus manevras, siekiant apeiti šį LDK istorijos subaltarusinimui nepatogų laikotarpį.

Iš tiesų XIII–XIV a. Lietuvos istorija iki pat Vytauto ir Jogailos laikų, išskiriant tik Mindaugo laikus, šioje Baltarusijos „valstybingumo“ istorijos apžvalgoje yra visiškai apeita ar „pamesta“. Gal tą laikotarpį turėjęs aprašyti autorius tiesiog laiku neatliko savo darbo? Spragą „užmaskuoti“ padeda formaliai neva viso XIII–XVI a. laikotarpio (nors iš tikrųjų daugiausia XV–XVI a.) struktūrų ir institucijų istorijai skirti poskyriai. Jų kokybė yra pusėtina, jei tik atsisakysime noro čia ieškoti kokių nors naujų įžvalgų ar apskritai gero naujausios istoriografijos, ypač nebaltarusiškos, išmanymo. Jų autoriai bent jau atliko jiems pavestą uždavinį be litvinistinių ir kitų ideologinio pobūdžio nukrypimų. Antai V. Voroninas pabrėžė, kad valstybės branduolys vadintas Lietuva, ir jame gyveno lietuviai. Net tos baltarusiškos žemės, kurios buvo priskiriamos šiam branduoliui, taip vadintos todėl, kad ten iš tiesų gyveno nemažai etninių lietuvių, be to, egzistuojant mišrioms pereinamosioms teritorijoms aiškios ribos tarp Lietuvos ir Rusios nebuvo (p. 249). Kalbėdamas apie sritines privilegijas jis aptarė ir palyginti neseniai atrastą 1440 m. Naugarduko žemės privilegiją, kuri netikėtai sugretino Naugarduką su tokias privilegijas turėjusiomis Polocko ir Vitebsko sritimis, tačiau, kitaip nei pastarųjų atveju, nebuvo atnaujinama vėlesnių valdovų (p. 250–251).

A. Gruša Lietuvos valdymo istorijoje išskiria du periodus: pirmasis – nuo Mindaugo iki Algirdo, antrasis – nuo Vytauto iki Žygimanto Augusto, taigi faktiškai iki ir po krikšto. Esą pirmuoju laikotarpiu valdžia grįsta asmeniniu santykiu su valdovais, kurie buvę „pirmiausia žmonių, o ne teritorijų valdytojai“, o Vytauto laikais keitėsi tarnybinių žmonių atlygio sistema (už tarnybą imti dalinti valstiečiai), vyko valdžios ir administracijos institucionalizacija, o XV a. antroje pusėje – XVI a. pirmoje pusėje asmeninius santykius pradėjo keisti tarnybiniai, kurie esą reiškiasi tuo, kad „keičiantis valdovui nevyko pareigūno pakeitimas“ (p. 260–262). Pastarasis akcentas visgi atrodo dirbtinis – iš vienos pusės, perdėdamas pareigūnų keitimas keičiantis valdovams ankstesniais laikais, iš kitos – pernelyg sureikšminamas neva atsiradęs stabilumas. Pakanka prisiminti tokius pavyzdžius kaip Dovydas Gardiniškis, pradėjęs savo karjerą valdant Vyteniui ir sėkmingai ją tęsęs Gedimino laikais, ar Vaidila – iškilęs prie Algirdo ir išlaikęs bei sustiprinęs savo vaidmenį Jogailos laikais. Vytauto paskirti pareigūnai apskritai masiškai tęsė savo darbą valdant Švitrigailai¹¹, o ir pats Vytautas, kaip rodo R. Petrausko tyrinėjimai, „rado nusistovėjusią

¹¹ R. Petrauskas, *min. veik.*, p. 64, 69–70.

valdžios hierarchiją, kurią jis turėjo respektuoti¹². Iš kitos pusės, turime tokių ryškų pavvyzdį kaip Mykolo Glinskio įtakos žlugimas, mirus Aleksandriui Jogailaičiui (1506 m.). Be kita ko, A. Grušai nekyla abejonių dėl Lietuvos žemės ir etninių lietuvių dominavimo valstybėje: jis net statistiškai parodo, kad rusėniškų žemių vietininkų pareigybes XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje užimdavo daugiau lietuvių (p. 263, 266).

LDK karinę organizaciją aptarė žinomiausias Baltarusijoje šios srities specialistas J. Bochanas. Deja, jis rašo tik apie vėlyvąją LDK kariuomenę (nuo XIV a. pabaigos, bet daugiausia XVI a.). Vienas kitas ekskursas į ankstesnius laikus nekeičia esmės ir yra netikslus. Antai, kalbėdamas apie samdomos kariuomenės pradžią, autorius nurodo, kad 1252 m. Mindaugas savo tarnyboje turėjęs vokiečių, o Švitrigaila 1435 m. Vilkmergės (Pabaisko) mūšyje – „svečių“ iš „Livonijos ir Vokiečių ordinų“ bei kitų (p. 302–303). Tokie samprotavimai rodo autoriaus nesiorientavimą aptariamų laikotarpių politinėse realijose, nes paminėti svetimšaliai ir Mindaugo, ir Švitrigailos laikais buvo ne samdiniai, o sąjungininkai.

Politinė istorija po minėtos „pamestos“ XIII–XIV a. dalies pradedama dėstyti nuo XIV a. pabaigos ir iki Liublino unijos suskirstyta į tris pjūvius: „Vidaus politinė kova“, „LDK politinė kova dėl valstybinio suvereniteto“ (abiejų autorius – Vasilijus Voroninas), „LDK užsienio politika“ (aut. Andrejus Januškevičius). Toks skirstymas tik dirbtinai fragmentuoja istorijos pasakojimą ir lemia pasikartojimus. Antai, ar buvo prasminga apie Švitrigailos kovas pasakoti „vidaus kovų“ poskyryje (p. 317–318), o apie Vytauto karūnacijos sumanymą ir iš to kilusį konfliktą su Lenkija, kurio tąsa ir buvo tos kovos, nukelti į „kovos dėl suvereniteto“ poskyrį (p. 329–330)? Apskritai „kovos dėl suvereniteto“ poskyryje daugiausia kalbama apie LDK santykius su Lenkija, bet šiek tiek dėmesio skiriama ir kovoms su Maskva (p. 340–343), o „užsienio politikos“ poskyryje gerokai plačiau kalbama apie tuos pačius santykius su Maskva. Kita LDK užsienio politika šio poskyrio autoriui A. Januškevičiui faktiškai neegzistuoja – net kovos su Vokiečių ordinu ir Žalgirio mūšis vos paminėti (p. 349).

Reikia pastebėti, kad A. Januškevičiaus rašytas poskyris išsiskiria litvinistinių dogmų neigimu. Antai, kalbėdamas apie Vytauto santykius su Maskva, jis pabrėžia, kad jo katalikiška politika „negalėjo suteikti Vytautui populiarumo“ (rusėniškose žemėse). Jis stengėsi pajungti Rusios žemes nepaisydamas jų interesų, nesiekdamas išsaugoti jų tapatybės: „Ideologiniu-religiniu požiūriu Vilnius darėsi svetimos kilmės politiniu centru“ (p. 348). A. Januškevičiaus teigimu, „1432–1434 m. konflikto peripetijos atspindėjo, kad LDK tapo integralia Vakarų civilizacijos dalimi ir, nepaisant sukrėtimų, (...) strateginiu požiūriu neketino keisti civilizacinės orientacijos“, ir net Rusios žemėmis vidaus kovose rėmėsis Švitrigaila „stengėsi legitimizuoti savo didžiojo kunigaikščio statusą ne tarp

¹²Ten pat, p. 96.

kunigaikštystės „rusėnų“ elito, o europinėje erdvėje“ (p. 350). Visai kitaip tuos pačius įvykius įvertino tomo redaktorius ir ideologas V. Golubevas, pakartojęs pasenusį XIX a. istoriografijos stereotipą, neva „1432–1436 m. pilietinis karas buvo atviros katalikų ir stačiatikių konfrontacijos pobūdžio“ (p. 419). Neverta turbūt stebėtis, kad šis ideologas nežino ar nepaiso šių tezę paneigusios istoriografijos¹³, nes jam net Vytautas regisi stačiatikių opozicijos katalikams vadu (p. 419).

Laikotarpiui nuo Liublino unijos iki LDK žlugimo (1569–1795 m.) skirtas paskutinis, penktasis, knygos skyrius, pavadintas „Respublika Baltarusijos valstybingumo istorijoje“. Tai – tarsi ankstesnio, ketvirtojo, skyriaus, pavadinto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu, antitezė. Iš tokio įvardijimo galėtų atrodyti, kad Abiejų Tautų Respublikos susikūrimas užbaigia LDK istoriją, nors iš skyriuje pateiktų tekstų tokia išvada neseka. Jo pradžioje plačiai papasakota apie Liublino unijos aplinkybes ir Abiejų Tautų Respublikos (vartojamas terminas *Речь Посполитая*) susidarymą ir naują LDK valstybingumo būseną (aut. Andrejus Radamanas), kitame skyrelyje kalbama apie „kovą už LDK suverenitetą po Liublino unijos“ (aut. Vladimiras Podolinskis) – iš esmės šie du skyreliai daug kur kartoja vienas kitą. V. Podolinskis, beje, neapsieina be baltarusiškos ideologijos elementų. Jis pareiškia, neva baltarusių kalba po Liublino unijos buvusi vienu iš LDK valstybingumo atributų ir simbolių, lygintinu su Vyčio herbu (p. 394–395). Tai pagrindžiant cituojamas Baltarusijos istoriografijos pamėgtas Leono Sapiegos pasisakymas apie rusėnų kalbą kaip „savą“ Trečiojo Lietuvos Statuto pratarinėje, taigi pateikiama vieno amžininko nuomonė, užmirštant kitas LDK „savos“ kalbos koncepcijas (kuriose analogiškas vaidmuo skirtas lotynų ar lietuvių kalboms)¹⁴, kaip ir tai, kad jau XVII a. faktiškai niekas nebesistengė saugoti šio LDK valstybingumo „atributo“, ir tai baigėsi visišku rusėnų kalbos išstūmimu iš valstybės gyvenimo (tą faktą vis dėlto toliau pažymi kiti tomo autoriai, p. 406).

Kaip ir ankstesniame skyriuje penktajame įterptas trumpas ekskursas apie heraldiką (aut. A. Šalanda), taip pat poskyriai apie baltarusių tautybę (aut. Georgijus Golenčenko ir Anastasija Skepjan) bei konfesinį veiksnį (V. Golubevas). Šie skyriai ypač svarbūs bendros knygos koncepcijos požiūriu, nes turėtų atskleisti, kokia buvo baltarusių tautos, kurios valstybingumą čia bandoma nagrinėti, būklė, ir ar toks etnosas aptariamam laikotarpiui apskritai egzistavo. Beje, specialiai baltarusių etnogenezę neaparta Polockui ir LDK skirtuose skyriuose, nors dabar pareiškiami esą „pagrindiniai baltarusių tautybės bruožai pasirodė jau XIV–XVI a.“ (p. 399). Jeigu tai tiesa, tai kodėl šių bruožų atsiradimas

¹³С. П о л е х о в, Свидригайло и литовская Русь: стереотипы историографии и свидетельства современников, *Studia z Dziejów Średniowiecza*, Nr. 18, red. B. Możejko et al., Warszawa: DiG, 2014, s. 171–195.

¹⁴T. B a r a n a s k a s, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir lietuvių tauta, *Lietuvių tauta*, t. 11: *Tirpstančios lietuvių žemės*, 2009, p. 91–94, 98.

liko neaptartas atitinkamam laikotarpiui skirtame skyriuje? Galbūt todėl, kad ir iš XVI–XVIII a. skirto skyriaus matyti, jog autoriams labai sunkiai sekasi maskuoti tai, kad net ir šiuo laikotarpiu pagrindiniai baltarusių tautybės bruožai buvo nesusiformavę?

Autoriai teisingai pabrėžia prekybinių ir kultūrinių ryšių, valstybinės administracijos, bažnytinės organizacijos reikšmę formuojantis tautinei tapatybei. Tačiau kiek konkrečios baltarusių tautybės formavimasis buvo pažengęs aptariamam laikotarpiui? Atskiro pavadinimo besiformuojantis etnosas iš esmės dar neturėjo. Autoriai akcentuoja šį etnonimą (*leukorosai*, išvertus iš graikų kalbos – „baltarusiai“) kaip savivardį pirmąjį 1586 m. pradėjusį vartoti Saliamoną Rysinskį (p. 413), tačiau apskritai jiems nuolat kaip „baltarusius“ tenka interpretuoti šaltiniuose minimus rusėnus (rusinus, ruskij). Ta proga tradiciškai akcentuojama, kad baltarusių protėviai netapatino savęs su Maskvos valstybės rusais, kurių nevadino žodžiu „ruskije“, o apibrėžė kaip maskolius, maskvėnus, moskovitus (p. 414). Kur kas keblesnį baltarusių skirties nuo ukrainiečių, taip pat laikytų rusėnais, klausimą autoriai tiesiog ignoruoja. Tas pat pasakytina apie rusėnų („senąją baltarusių“) kalbą, kurioje, pasirodo, „iki XVI a. pabaigos buvo praktiškai visos morfologinės ir fonetinės baltarusių kalbos ypatybės, būdingos jai ir dabartiniame etape“ (p. 404). Tos ypatybės vis dėlto tik „pradėjo skverbtis į rašytinę kalbą“ (p. 405). Kokia tai „baltarusių“ kalba, kurioje pasitaiko prasiskverbusių net baltarusių kalbos ypatybių? Iš tiesų tai ta pati kalba, kuri Ukrainos teritorijoje vadinama „senąja ukrainiečių“ – faktiškai nediferencijuota pagal dabartines tautas rusėnų kalba, kuri geriausiu atveju skiriama nuo „maskolių“ kalbos, bet neskirstoma į baltarusių ir ukrainiečių (tik dabartiniai lingvistai jos tekstuose ieško „prasiskverbusių“ ukrainiečių ar baltarusių kalbų ypatybių). Maža to, net ir ši „ne visai“ baltarusių kalba visiškai pašalinama iš valstybės gyvenimo XVII a. pabaigoje, ir, kaip su liūdesiu pripažįsta autoriai, XVIII a. „rašytinio baltarusių žodžio vartojimo sfera faktiškai apsiribojo unitų bažnyčios leidiniais“ (p. 406). Tad „pagrindinius“ tautybės bruožus neva dar XIV–XVI a. įgiję baltarusiai tų bruožų iš esmės neturėjo iki pat LDK gyvavimo pabaigos.

Paskutiniajame skyriuje taip pat nagrinėjami teminiai pjūviai, skirti socialinei struktūrai (aut. Valentinas Golubevas, Aleksandras Dovnaras), teisei (aut. Andrejus Radamanas), karybai (Nikolajus Volkovas). Skyriaus pabaigoje grįžtama prie politinės istorijos ir kalbama apie XVIII a. (daugiausia antrosios pusės) politines (Andrejus Macukas), ekonomines reformas (Irina Kiturka) bei ATR padalijimus (Vadimas Aniperkovas). Čia vėl susiduriame su trečiajame skyriuje pastebėtu reiškiniu – politinės istorijos tarp pradinio laikotarpio (šiuo atveju ATR susikūrimo) ir laikotarpio pabaigos aprašymo (šiuo atveju daugiausia XVIII a. antrosios pusės) iš esmės nėra. Taip faktiškai „dingsta“ (neskaitant atskirų užuominų politinei istorijai specialiai neskirtuose skyriuose) Vazų ir Vetinų dinastijų valdymo laikotarpio politinė istorija, kaip ir didžiulę reikšmę valstybės raidai ir likimui turėję karai su Švedija ir Maskva.

Apibendrinant galima teigti, kad „Baltarusijos valstybingumo“ pirmasis tomas – gana nevientisa ir fragmentiškai užsibrėžto laikotarpio istoriją pristatanti knyga. Mokslinis knygos dalių lygis skiriasi, pasitaiko ir Baltarusijos istoriografijai garbės nedarančių tekstų bei tezių, bet yra ir gana informatyvių tekstų. Bendras knygos lygis, deja, nėra aukštas. Tai – stagnuojančios, užsidariusios ir neretai ideologizuotos istoriografijos atspindys. Tiesa, aiškiai ideologizuotam požiūriui atstovauja tik pavieniai autoriai, visų pirma tomo redaktoriai, o veikalas kaip visuma neišreiškia aiškios Baltarusijos istorijos vizijos.

Tomas Baranauskas
(Lietuvos istorijos institutas)

Lietuvos istorijos metraštis = The Year-Book of Lithuanian History = Jahrbuch für litauische Geschichte / Lietuvos istorijos institutas; redakcinė kolegija: Gintautas Sliesoriūnas (pirm.)... [et al]. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.

ISSN 0202-3342

2019 metai 2. – 2019. – 238 p. – Santr. angl. – Bibliogr. nuorodose ir str. gale. –

Metraštyje skelbiami reikšmingi 2019 metų antrojo pusmečio Lietuvos istorikų darbai, istorijos šaltinių publikacijos, mokslo gyvenimas.

Mokslo žurnalas

Lietuvos istorijos institutas
LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS
2019 metai 2

Redaktorė *Ieva Puluikienė*
Maketuotoja *Žydronė Jakonytė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Santraukas į anglų kalbą vertė *Ieva Vitėnienė*

2019 11 19. 16,78 leidyb. apsk. l. Tiražas 150 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108
Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius